

slovenskega nacionalnega gibanja, Josip Vilfan. Čeprav so se posegi raznih govornikov nanašali na povsem otipljive probleme, kot na primer na vprašanje slovenskih šol, ki jih mestna uprava s trdoglavo vztrajnostjo ni hotela financirati, je mogoče v filigrani opaziti, da vse mori skrb, kakšna bo usoda Trsta, če bo prišlo v Avstriji do ustavnih sprememb. Leta 1913 je bilo dosti govora o trializmu, ki je visel kot Damoklejev meč nad tistimi silami, ki so se bale, da bo ustanovitev južnoslovenske države v okviru habsburške monarhije nevarna »italijanskemu značaju« Trsta. Gre za misel, ki raste iz strahu pred življenjskim soočenjem s slovenskim zaledjem in ki se včasih skriva za krinko »višje kulture«, včasih pa proglašča potrebo o ohranitvi obstoječega etničnega ravnotežja med obema narodnostnima skupinama.

Tržaški liberalci so pred »slovensko nevarnostjo« računali z begom v okrilje Italije in so bili pripravljene v ta namen tudi žrtvovati ekonomske interese celega mesta. Nekateri socialisti — njihov predstavnik je bil Puecher — so se sicer bolj realistično zavedali, da Trst brez svojega zaledja ne more živeti, obenem pa so upali, da bo mogoče mesto ohraniti skozi in vitro in ga tako zaščititi pred »tujerodci«.

Avtor s precejšnjo spretnostjo izlušči teze raznih politikov, ki so si sledili na govorniškem odru, in skuša tudi s hvalevredno objektivnostjo podati sliko mesta v letih pred prvo svetovno vojno. Pri tem pa se ne zna popolnoma odtegniti nekaterim klišejem, ki jih je izoblikovala iredentistična historiografija. Tako na primer si ne more kaj, da ne bi ponovil starega očitka dunajskim oblastem, da so v Primorju favorizirale južne Slovane na račun Italijanov — te trditve pa ne podpre z nobenim tehtnim dokazom. Obenem se tudi ne more otresti nekaterih mitov o »čudežu« Trsta, ki naj bi mu uspelo »spojiti in združiti pod skupnim imenovalcem italijanstva etnično in kulturno tako različne sile, ki so živele v njegovem okrilju«. Trditev je netočna celo za prva desetletja tržaškega prostega pristanišča (pomislimo samo na Grke in Srbe), popolnoma zgrešena pa je za 19. stoletje, ko so se tudi Slovenci postopoma, a vedno odločneje postavili po robu asimilacijskemu procesu. Morda bi bilo primerneje govoriti o »čudežu«, če bi razne etnične in kulturne skupine, ki žive v Trstu, našle pot do skupnega razumevanja in spoštovanja, in se odpovedale tistemu govorenju v prazno, v katerega se je konec koncev izrodila debata v občinskem svetu leta 1913.

Jože Pirjevec

Livio Zeno, *Ritratto di Carlo Sforza, Le Monnier, Firenze, 1975; str. 546.*

Avtor knjige je bil med leti 1949—1951 Sforzov tajnik in član njegovega osebnega kabineta. Ta intimnost z De Gasperijevim zunanjim ministrom ga ni zapegljala, da bi napisal delo memorialističnega kova, temveč mu je le pomagala osvetliti z vseh strani psihološki profil enega od redkih državnikov evropskega formata, ki jih je premogla Italija 20. stoletja. Sforzo je doletela redka usoda, da je bil imenovan za zunanjega ministra rimske vlade tako po prvi kot po drugi svetovni vojni: obakrat je na njegovi mizi med najbolj kočljivimi dosjeji bil tisti, ki se je nanašal na vprašanje odnosov z Jugoslavijo in na definicijo meje med obema državama.

Kot medvojni poslanik pri srbski vladi na Krfu je dobro poznal probleme jugoslovanskih narodov, kar je razvidno tudi iz knjige, ki jo je pozneje posvetil Pašiću in nastanku kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zavedal se je, kako pomembno je za Italijo, da naveže prijateljske stike s sosednjimi narodi, in pod vplivom treznega premisleka pa tudi svojih idealov, ki so sloneli na Mazzinijevi misli, storil vse, da doseže ta cilj. Ne glede na fašistične psovke je tako pripravil in izpeljal do kraja Rapalsko pogodbo, ki naj bi po njegovem zagotovila mirno in plodno sožitje med narodi ob Jadranu, obenem pa naj bi tudi preprečila nemškemu nacionalizmu (ponovno afirmacijo katerega je jasnovidno predvideval), da si utre pot v južno Evropo.

Skoraj trideset let pozneje, ko se je Sforza kot zunanji minister republikanske Italije spet znašel pred problemom »vzhodne meje«, je bil ponovno tarča histeričnih obsodb nekaterih italijanskih in tržaških krogov, ki jih medvojne in povojne izkušnje niso ničesar naučile. Sforza pa je razumel, da je treba vprašanje o odnosih z novo Jugoslavijo postaviti na drugačne temelje, kot so bili tisti, na katerih je slonel dogovor s kraljevino Karadorđevićev. Zato je opazoval rovarjenje naciona-

listov z odmaknjenostjo in z aristokratsko ironijo, prepričan, da je mogoče doseči z beograjsko vlado pameten dogovor na podlagi etničnih meja. Skušal je z njo navezati stike, ki pa niso rodili sadu tudi zaradi tega, ker je l. 1951 padla de Gasperijeva vlada. V naslednji kabinet tridentinskega državnika Sforza ni bil več vključen.

Vera v razum in svobodo, ki je navdihovala njegovo javno delovanje, mu v času, ko je prišel fašizem na oblast, ni dovoljevala, da bi ostal v službi Mussolinijevega režima. Odpovedal se je mestu poslanika v Parizu in po nekaj letih zasebnega življenja, pod pritiskom vedno otipljivejših groženj s strani oblasti in fašističnih tolp, odšel v izgnanstvo, kjer je do konca vojne bil eden najvidnejših predstavnikov emigrantske opozicije. Njegovi dejavnosti med drugo svetovno vojno in po njej, ko je Sforza odločno nastopil proti ohranitvi monarhije v Italiji ter se zaradi tega ostro spopadel s Churchillom, je avtor posvetil posebno pozornost. Svoja izvajanja je podprl z mnogimi še neobjavljenimi dokumenti, ki jih je zbral v prilogi. V tem okviru izstopajo pisma, ki sta si jih izmenjala B. Croce in Sforza med leti 1943—1952. Njuna korespondenca zgovorno priča, kako živo sta se oba intelektualca zavedala globine moralnega in političnega brezna, v katerega je fašizem pahnil Italijo.

Jože Pirjevec

Geschichte der Sorben, zv. III (čas od leta 1917 do 1945). Bautzen 1976, 218 str. Izšlo tudi v lužiškosrbskem jeziku (red. Martin Kasper).

Za Slovence je problematika Lužiških Srbov po letu 1917 zanimiva tudi kot vzporednica dogajanju v slovenskem zamejstvu. To velja še posebej za čas po letu 1938, ko so se tudi koroški Slovenci znašli v isti državi kot Lužiški Srbi, namreč v tretjem rajhu, ter je bila obojim namenjena ista usoda: narodna smrt. Za historični pogled Nemca na Slovence in Slovane sploh bi uvodoma omenili njegovo poznamenovanje slovenskega elementa z Wenden oziroma z izpeljankami tega imena (za Slovence na Koroškem Windische). Zgodovina Lužiških Srbov nudi za tako znamenovanje vrsto opozoril. Medtem ko je dobilo historično poznamenovanje Slovencev z Windisch, windische Sprache vsaj že v preteklem stoletju pejorativen prizvok, se je na Lužicah še naprej uporabljal v prvotnem smislu in to tako pri večinskem narodu kot pri manjšini. Tako je bil na primer novembra leta 1918 ustanovljen Lužiški (vendski) narodni odbor in v njegovem okviru Lužiškorsrbska zveza (Wendisches Bund). Dalje izvemo, da naj bi bil »vendski« separativem (šlo je za prizadevanja po ustanovitvi avtonomnega lužiškorsrbskega območja v okviru Nemčije) vzrok za ustanovitev nemških prostovoljskih oddelkov na tem območju; gre za oddelke, ki so bili vsekakor nekaj podobnega kot sočasne Alarmkompanije na Koroškem. Značilno je še, da so skušale oblasti po prvi svetovni vojni ustanoviti posebno gibanje »Saški zvestih (!) Wendov«, nekaj podobnega torej, kot so poskušale po drugi svetovni vojni koroške oblasti z Zvezo avstrijskih Slovencev, ki naj bi postala protiutež Osvobodilni fronti za Slovensko Koroško.

O manjšinski politiki v weimarski Nemčiji beremo v knjigi, o kateri poročamo, da je bilo 1920. leta ustanovljeno posebno koordinacijsko telo, namenjeno lužiškorsrbskemu vprašanju. Sestavljali so ga zastopniki Saške in Prusije, pristojnih upravnih okrajev, Nemškega Schutzbunda ter drugih teles. Temu je sledila ustanovitev osrednjega organa za »nadzorstvo nad Vendi«, tako imenovani »vendski oddelek«, ki so ga iz taktičnih vzrokov priključili okrajnemu glavarstvu Budyšin (oddelek je obstojal do leta 1945). Njegove naloge so bile podobne kot sočasnega koroškega Heimatdiensta (Heimathunda). Med njimi najdemo: »krepitev delovanja za nemštvo v vendskih območjih«, »široko pojasnjevanje veleizdajalskega značaja vsakršnih vendskih narodnostnih prizadevanj«, »odkrivanje vsake vendske narodne zvesti kot deželi sovražno« (dejavnost), ter »pospeševanje prehoda Vendov v nemštvo«. Poleg tega je vrsta nacionalističnih organizacij (osrednja med njimi je bil Nemški Schutzbund) nastopala proti »slovanski nevarnosti« ter »vendski iredenti«.

Vzporedno s tem gre v Lužicah nemška kolonizacija obmejnega prostora. Ob tem se nehote vzbuja vzporednica s Koroško, kjer je Kärnter Heimatbund pričel z naseljevanjem trdnega rajhovskega nemštva na območju južne Koroške. Značilno je, da so v rajhovski centrali tako imenovane »domovinske službe«